

ღავით სულაბერიძე,
კახაბერ ქაბულაძე

**ქართული სოფელი და აბრარული
მეურნეობის პრობლემატიკა
გიორგი ჯერეთლის თვალსაზრისით**

XIX საუკუნის II ნახევარში ქართული საზოგადოებრივი აზრი საგლეხო რეფორმის მერმინდელ ხანაში სოფლის მეურნეობაში მიმდინარე პროცესებს გულდასმით აკვირდებოდა და სწავლობდა. „თერგდალეულებმა“ დაინახეს, რომ აგრარულ ურთიერთობათა განვითარება ობიექტური აუცილებლობის ძალით კაპიტალისტური გზით მიდიოდა. ითვალისწინებდნენ რა ამ ბუნებრივ-ისტორიულ წინსვლას, ისინი თავგამოდებით იღვწოდნენ, რათა მშობლიურ ქვეყანაში ქართველები ყოფილიყვნენ ეკონომიკური აღმავლობის მესვეურნი (გ. თოდუა, 1987, გვ. 107). ამ მხრივ, ქართველ განმანათლებელთაგან გ. წერეთელს გამორჩეული ადგილი უჭირავს. ქართული სოფლის ცხოვრების თავისებურებანი ფეოდალურ-ბატონყმური და კაპიტალისტური სისტემის პირობებში მწერლისთვის 60-70-იან წლებში განსაკუთრებით აქტუალური იყო. მან თავისი პუბლიცისტური და მხატვრული ნაწერებით აგრარულ სფეროში არსებული პრობლემატიკა წინა პლანზე წამოსწია.

გ. წერეთელი ქართული სოფლის ეკონომიკური ჩამორჩენის ჩვენებასთან ერთად ამ მოვლენის მიზეზების ახსნას ცდილობდა. ეკონომიკურად და იურიდიულად გლეხის მიმაგრება მიწაზე, ფეოდალური მიწათმფლობელობის მონოპოლიური ხასიათი, აგროტექნიკური ბაზის პრიმიტიულობა და ნატურალური მეურნეობა მიაჩნდა მას ფეოდალური მეურნეობის განმსაზღვრელ და, ამასთანავე, უარყოფით ნიშან-თვისებად (გაზ. „სასოფლო გაზეთი“, 1871, N 2).

საგლეხო რეფორმამ მოსპო რა ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობის შემაფერხებელი ხსენებული ბარიერები, გ. წერეთლის აზრით, შექმნა გაცილებით ჯანსაღი გარემო ამ კუთხით ქვეყნის განვითარებისათვის. „ჩვენი წარსულის გამყალბებელი მიზეზი მოიკვეთა, გლეხს მიეცა დიდი ხნიდან დაკარგული სიმართლე... შრომა და საკუთარი თავის იმედად არსებობა იქცა ცხოვრების მოთხოვნილებად“ — წერდა იგი. ეკონომიკური სიღუბნისაგან თავის დასაღწევად, მწერლის სიტყვით, „შრომა იყო საჭირო, რამეთუ „შრომა არის ყოველი ხალხის გამდიდრებელი“ (იქვე).

თავადაზნაურთა მეურნეობის ბურჟუაზიულ ევოლუციას (ფართო მასშტაბით) მწერალი 60-იან წლებში ეჭვის თვლით უცქერდა. მისი აზრით, თავადაზნაურობა, რომელსაც მუქტი მუშახელი მოესპო, შრომას შეუჩვეველი და მოუხერხებელი იყო, ამიტომაც ჩავარდა ახალ დროში უნუგეშო მდგომარეობაში: „შრომა იმას არ შეუძლია, სწავლა და მოხერხება არა აქვს. ამის გამო ის თანდათან ღარიბდება“ (გაზ. „დროება“, 1868, N 25).

გ. წერეთელი ამ უარყოფითი ტენდენციის საპირისპიროდ მოუწოდებდა ქართველ თავადაზნაურობას, ფეხი აეწყოთ ახალი ცხოვრებისთვის: „რადგან ძველი დროის მობრუნება შეუძლებელია, გამოვეთხოვით ბარემ ყველა იმ ჩვეულებებს, რაც ძველ დროს შეჰქმენოდა, ესცნათ, რომ თავისუფალი შრომა ბევრად კეთილშობილურია ხელის გაუნძრევლობაზე“ (იქვე, 1968, N 19).

მწერლის აზრით, საგლეხო რეფორმის შემდეგ მშრომელ მოსახლეობას დროებით ვალდებულების პირობებშიც კი შეეძლო დაუღალავი შრომითა და თვითმოქმედებით სათავეში ჩადგომოდა ახალ ცხოვრებას (მ. გაფრინდაშვილი, 1955, გვ. 141). გლეხობის შრომისმოყვარეობიდან გამომდინარე, გ. წერეთელი იმედოვნებდა, რომ „მომავალი ამ ჯანით ღონიერ ხალხზედ ტრიალებს და იმდენი ბუნებრივი კარგი თვისებაც აქვს, რომ მიუცილებლად ბურთი და მოედანი ამას დარჩება“ (ეურნ. „კრებული“, 1873, N 3).

ქართული სოფლის ეკონომიკური აღმავლობის ერთ-ერთ მთავარ პირობად მწერალს მიწის საკუთრება მიაჩნდა. მისი აზრით, მიწის მესაკუთრეთა მრავალრიცხოვანი ფენის ჩამოყალიბებით თავიდან იქნებოდა აცილებული მშრომელი მოსახლეობის გაბოგანოების, „პროლეტარიატში“ ჩაცვენის საფრთხე, თუ მესაკუთრენი ამასთანავე დაადგებოდნენ თავიანთი მეურნეობის რაციონალურად მოწყობის გზას. წინააღმდეგ შემთხვევაში „პროლეტარში“ (ანუ უკიდურეს სიღარიბეში) შეიძლება მოექცნენ არა მარტო გლეხები და წვრილი მწარმოებლები, არამედ შემამულენიც. „როდესაც ამისთანა მდგომარეობაში ჩავარდება ერი, იმას მაშინ ეძახიან პროლეტარს, ესე იგი, დღიური მუშაობით თავის მარჩენალს. თუ იმას სამუშაო არ მისცეს, პროლეტარი შიმშილით უნდა მოკვდეს. აი, მომავალი ჩვენი მამულის მეპატრონეებისა, თუ ახლავე თავის უნუგეშო მდგომარეობას რითამე არ მოეხმარენ“ (გაზ. „სასოფლო გაზეთი“, 1871, N14). როგორც ჩანს, გ. წერეთლის წინაშე ამ შემთხვევაში იდგა საკითხი არა მშრომელთა მასების ან თავადაზნაურობისა, არამედ საქართველოს ეკონომიკური ყოფისა საერთოდ. „პროლეტარიატში“ ჩაცვენის შიშს რომ გამოთქვამდა, მას პირველ რიგში მთელი საქართველოს მომავალი ედგა თვალწინ და ამ ასპექტით ქართველ თავადაზნაურთა ბედიც აინტერესებდა (გ. თოდუა, 1960, გვ. 40).

მიწათმფლობელთა მეურნეობის რაციონალიზაციისათვის ფინანსური წყარო იყო საჭირო. გ. წერეთლის სიტყვით, შემამულეთა დიდმა ნაწილმა გლეხთა განთავისუფლებაში აღებული თანხები „ყაირათიანობის უქონლობის გამო გაფლანგა“. რაც შეეხება გლეხობას, იგი კიდევ უფრო მწვავედ განიცდიდა უსახსრობას, კაპიტალის დეფიციტის პირობებში აგრარულ სფეროში დასაქმებული მოსახლეობის დიდი ნაწილი იძულებლი იყო მიემართა სავაზშო კაპიტალისათვის, რითაც მეურნეობის გარდაქმნის პროცესი ფერხდებოდა. გამოსავალს იგი სასოფლო ბანკების დაარსებაში ხედავდა. მას სასოფლო ბანკები „სოფლად ფულის დატრიალების“ საუკეთესო საშუალებად მიაჩნდა. მწერლის შეხედულებით (რაც ძირითადად ევროპის ქვეყნების გამოცდილებას ეფუძნებოდა), მსგავსი დაწესებულებანი ყველაზე მეტად ხელსაყრელი უნდა ყოფილიყო წვრილი მიწათმფლობელებისათვის, რომლებიც სავაზშო კაპიტალის შევიწროებისაგან უნუგეშო მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ.

საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში საადგილმამულო ბანკების დაარსება მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. ქართველი თავადაზნაურობა ფინანსური კრიზისიდან თავის დაღწევისა და საკუთარი მეურნეობის აღდგენის იმედს მასზე ამყარებდა. თავიდან გ. წერეთელი ამ საქმეს ოპტიმისტურად უყურებდა. ჯერ კიდევ ბანკის დაარსებამდე, 1872 წელს, იგი წერდა: „მიუცილებლად ეს ბანკი თავადაზნაურობას ძალიან გაუმართავს ხელს და მალე წინ წასწევს იმის მეურნეობის საქმეს“ (გაზ. „სასოფლო გაზეთი“, 1872, N 24). მოგვიანებით, 70-

იანი წლების ბოლოს, გ. წერეთელი საჭიროდ თვლიდა ბანკის წესდებაში ცვლილებების შეტანას, რათა მიწის მეპატრონეთათვის კრედიტი უფრო ადვილად მისაწვდომი ყოფილიყო. 80-90-იან წლებში იგი ფიქრობდა, რომ ბანკმა ვერ გაამართლა მიწის მესაკუთრეთა იმედები და ამიტომ მოკლევადიან სამრეწველო ბანკად უნდა გადაეკეთებინათ.

გ. წერეთლის ზრუნვას ქართული სოფლის მეურნეობის საკითხებზე მის მიერ სპეციალური ორგანოს დაარსებაც ადასტურებს. მან საჭიროდ ჩათვალა ქართულ ენაზე ისეთი ორგანოს გამოცემა, რომელიც აგრარული სფეროს პრობლემატიკას გააშუქებდა. თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორისადმი მიმართვაში მწერალი აღნიშნავდა: „ბატონყმური დამოკიდებულებიდან გლეხების განთავისუფლებით სოფლის მოსახლეობის ცხოვრებაში მოხდა გადატრიალება... იმისთვის, რომ მოსახლეობამ ისარგებლოს ამ რეფორმით, აუცილებელია ორგანო ხალხისთვის გასაგებ ენაზე“ (გაზ. „კვალი“, 1895, N 3; ს. ხუნდაძე 1949, გვ. 157-158).

სათანადო ნებართვის შემდეგ, 1868 წ. 19 თებერვალს მკითხველმა მიიღო სასოფლო-სამეურნეო ხასიათის გამოცემის პირველი ნომერი. „სასოფლო გაზეთის“ პროგრამა ორი — ოფიციალური და არაოფიციალური განყოფილებისაგან შედგებოდა (ა. იოვიძე, 1952, გვ. 189-190). ოფიციალურ განყოფილებაში იბეჭდებოდა მთავრობის განკარგულებანი, არაოფიციალურში — სასოფლო-სამეურნეო ცნობები (მეურნეობის ცალკეული დარგების შესახებ), აგრეთვე ცნობები სახალხო მედიცინის სკოლების, სასოფლო მალაზიებისა და ბანკების თაობაზე, სახაზინო და კერძო განცხადებები (ლ. ბერძენიშვილი, 1975, გვ. 118).

სპეციალისტთა ნაკლებობისა და ფინანსური ხელმოკლეობის მიუხედავად, გაზეთის რედაქცია დასახულ პროგრამას შეძლებისდაგვარად ახორციელებდა. გ. წერეთლის რედაქტორობის პერიოდში (1868-1873) გაზეთი ემსახურებოდა სოფლის მოსახლეობის გათვითცნობიერებას, აქვეყნებდა მონაცემებს ჩვენში და უცხოეთში მეურნეობის მდგომარეობის შესახებ, რჩევა-დარიგებებს მეურნეობის ცალკეულ დარგებში დასაქმებულთათვის. გაზეთმა დააწესა სამეცნიერო ნაწილი, სადაც განმარტავდა საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა დარგების რაობასა და მნიშვნელობას, ბუნების ცალკეულ მოვლენათა მიზეზებს, გავრცელებული დაავადებების მკურნალობის წესებსა და საშუალებებს (იქვე, გვ. 123).

გ. წერეთელი იყო „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების“ ნამდვილი წევრი. ეს ორგანიზაცია მ. ვორონცოვის ინიციატივით შეიქმნა 1850 წ. კავკასიაში სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის ხელის შეწყობის მიზნით (გ. გიორგაძე, 1952, გვ. 157). 1872 წელს მწერალი მოხსენებით გამოვიდა საზოგადოების წლიურ კრებაზე, სადაც ჩამოაყალიბა საკუთარი შეხედულებები ამ ორგანიზაციის საქმიანობასთან დაკავშირებით. სოფლის მეურნეობაში არსებული მთელი რიგი პრობლემებიდან გამომდინარე, მწერალი საზოგადოების მიერ გაწეულ მუშაობას ნაკლებნაყოფიერად მიიჩნევდა. მის უპირველეს ამოცანად იგი თვლიდა კავკასიის სამეურნეო-ეკონომიკური მდგომარეობის საფუძვლიან შესწავლას და მიწათმოქმედ მოსახლეობასთან მჭიდრო კავშირის დამყარებას (Записки... 1872, გვ. 60).

აღნიშნული მიზნების განხორციელება, გ. წერეთლის აზრით, მოხერხდებოდა იმ შემთხვევაში, თუ საზოგადოება თავის რიგებს შეავსებდა პროფესიონალი მეურნეებითა და პრაქტიკოსი მოღვაწეებით (იქვე, გვ. 61).

კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების საქმიანობის

ოპტიმიზაციისათვის გ. წერეთელმა სხდომაზე წარადგინა საკუთარი პროგრამა, რაც შემდეგი ღონისძიებების გატარებას ითვალისწინებდა:

1. ამიერკავკასიის მხარის დაყოფა სასოფლო-სამეურნეო რაიონებად; ადგილზე მუდმივად ერთი აგრონომის მივლინება მხარის სასოფლო-სამეურნეო თავისებურებათა შესასწავლად;

2. აგრონომების მიერ ადგილზე პერიოდულად სასოფლო-სამეურნეო კრებების ორგანიზება, გაწეული მუშაობის შესახებ სათანადო ანგარიშის საზოგადოებისათვის წარდგენა;

3. სოფლის მოსახლეობის გათვითცნობიერების მიზნით ქართულ, სომხურ და თათრულ ენებზე სასოფლო-სამეურნეო ხასიათის გაზეთების გამოცემა;

4. აგრარულ სფეროში დასაქმებულთა სტიმულირების მიზნით სხვადასხვა დონეზე სამეურნეო გამოფენების მოწყობა;

5. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების კრედიტით უზრუნველყოფისათვის საზოგადოების მიერ სასოფლო ბანკების დაარსებისთვის ხელის შეწყობა (იქვე, გვ. 63-64).

როგორც ჩანს, გ. წერეთელმა დიდი ადგილი დაუთმო ქართული სოფლის ეკონომიკური თავისებურებების შესწავლას, კარგად გაერკვა საქართველოს აგრარული მეურნეობის პრობლემების არსში და თავისი პუბლიცისტური და პრაქტიკული მოღვაწეობით შეეცადა სწორ გზაზე დაეყენებინა ქვეყნის მწარმოებლური ძალები.

ლიტერატურა

ლ. ბერძენიშვილი, 1975 - ლ. ბერძენიშვილი, დემოკრატიული პრესის ორგანო "სასოფლო გაზეთი", წიგნში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, თბ., 1975.

მ. გაფრინდაშვილი, 1955 - მ. გაფრინდაშვილი, გიორგი წერეთლის მსოფლმხედველობა, თბ., 1955.

გ. გიორგაძე, 1952 - გ. გიორგაძე, საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში ბატონყმობის გაუქმებიდან პირველ რევოლუციამდე (1864-1905 წწ.), თბ., 1952.

გაზ. "ღროება", 1868, №19, №25.

გ. თოდუა, 1987 - გ. თოდუა, ქართული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1987.

ა. იოვიძე, 1952 - ა. იოვიძე, საარქივო მასალები გიორგი წერეთლის მოღვაწეობის შესახებ: კრ. "საისტორიო მოამბე", VI, 1952.

გაზ. "კვალი", 1895, №3.

ჟურნ. "კრებული", 1873, №3.

გაზ. "სასოფლო გაზეთი", 1871, №2, №14; 1872, №24.

ს. ხუნდაძე, 1949 - ს. ხუნდაძე, მასალები ქართული ინტელიგენციისა და საზოგადოებრივი აზრის ისტორიისათვის, თბ., 1949.

Записки кавказского общества сельского хозяйства, Тифлис, 1872.

DAVID SULABERIDZE, KAKHABER KEBULADZE**GIORGI TSERETELI'S VIEWS ON AGRARIAN QUESTIONS
IN THE GEORGIAN VILLAGES**

The paper discusses G. Tsereteli's views on some questions of farming in Georgian villages. His publications draw a truthful picture of the hardships suffered by both the producers and landowners alike. The author sees the reason of this trial in the dated feudal relationships and the lack of awareness of the characteristic features of capitalism as new industrial-economics system.

According to the writer's opinion the first step to rectify the situation should be transferring the lands into peasant ownership and rationalization of the farming culture observed by the nobility. To accomplish this aim, he thought, they should arrange the financial issues. To the author's mind on the way to rationalization land owners' banks should take the responsibility: However, in later years (80-90s of 19th c.). G. Tsereteli changed his mind and supported the conversion of banks into short-term loan industrial banks. Giorgi Tsereteli's concern about agrarian questions and the efforts for the promotion of the field can be drawn from the fact that he established a special agrarian newspaper "Sasoplo Gazeti".

G. Tsereteli was the member of the "Society of the Caucasus Agriculture". He presented his projects for the development of the field to the society in 1872. The project featured complex events to make changes in the existing circumstances.